

„KÉK VÉR, FEKETE TINTA”

ARISZTOKRATA KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK 1500–1700

Válogatás a Frangepán–Zrínyi, Valvasor, Bánffy, Nádasdy, Batthyány, Esterházy, Pálffy, Thurzó–Illésházy, Révay családok könyvtáraiból

Országos Széchényi Könyvtár,
2006. november 25.–2007. március 31.

A négy ország együttműködése keretében, a Szlovák Nemzeti Könyvtár, a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, a Burgenlandi Tartományi Könyvtár, az Esterházy Magánalapítvány és az Országos Széchényi Könyvtár szervezésében megvalósuló és 17 gyűjtemény több mint másfélszáz ritkaságát felvonultató nemzetközi vándorkiállítás a Kárpát-medence északnyugati peremén élő arisztokrata családok kora újkori (könyv-) kultúráját mutatja be.

A XVI. századi Európában az egyházi, főúri és iskolai könyvtárak mellett a magánszemélyek könyvgyűjteményei is megszorodtak, állományuk gyarapodott. Ez a folyamat a Kárpát-medencében található főúri könyvtárak esetében is igaz. A következő században az olvasás a mindennapi élet részévé vált.

A mai Magyarország, Szlovákia, Ausztria és Horvátország területén élő Zrínyi, Valvasor, Bánffy, Nádasdy, Batthyány, Esterházy, Pálffy, Thurzó, Illésházy és Révay családok a XVI. században többnyire protestáns hitre tértek, az ellenreformáció hatékony fellépése következtében a XVII. század első felére azonban többnyire rekatalizáltak. A hitvitáktól hangos XVI. és a lelkeségi irodalom új műfajaival jelentkező XVII. században a Kárpát-medence alapvető politikai meghatározottsága a török támadás és megszállás volt. A megszűnt királyi udvar szervezőképességét és kultúrateremtő erejét átvették az említett főúri családok, és mecénási tevékenységüket legfontosabb feladatuk, a határvédelem ellátása mellett teljesítették.

HITÉLET SZERVEZÉSE, NYOMDAHELYEK TÁMOGATÁSA

Az arisztokrata családok kapcsolatrendszerük és kultúráltságuk révén segíthették a nyugat-magyarországi hitviták toleráns hangvételét, és nagy szerepük volt abban, hogy a vallási változásokat távol tartsák a szélsőséges irányzatoktól. A Batthyány-udvarban ismerték a hugenotta Robert Estienne vallásilag „sokszínű” nyom-

tatványait. Révay Ferenc (1489–1553) fenntartásokat fogalmazott meg Luther tanításával szemben, Luther viszont levélben óvta őt a kálvinista eszméktől.

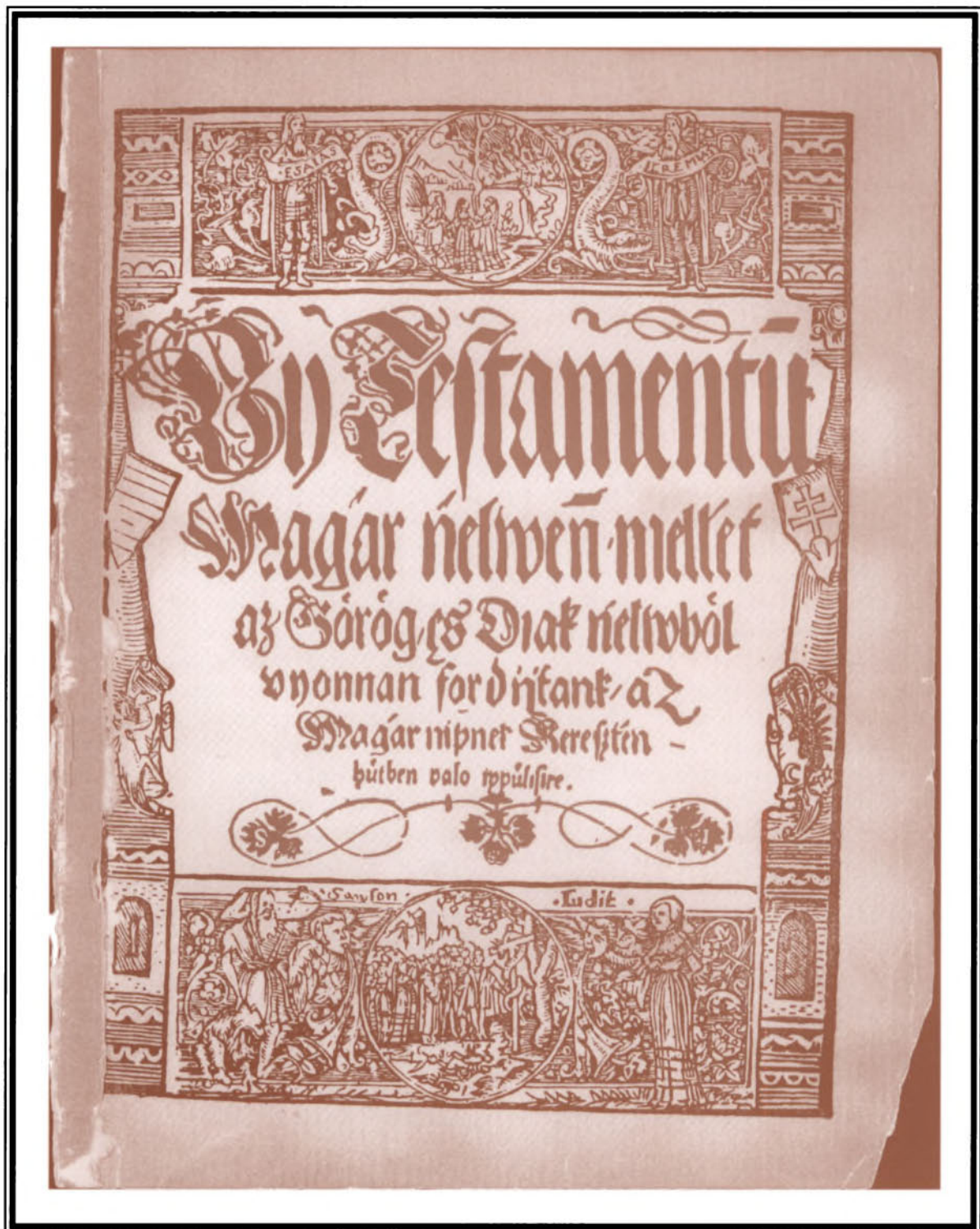
Illésházy Gáspár (1593–1648) és Thurzó György (1567–?) az evangélikus egyház jelentős patrónusai voltak, utóbbi szoros kapcsolatban állt a wittenbergi egyetemmel, fia annak rektora lett. Vallási elkötelezettsége ellenére lojális volt a Habsburg-házzal, élvezte II. Rudolf és II. Mátyás bizalmát.

A Pálffyak kolostorokat, iskolákat alapítottak, diákokat támogattak. Monoszlai András pozsonyi és esztergomi kanonok *De cultu imaginum...* című művét a törökverő pozsonyi főispánnak, Pálffy Miklósnak (1552–1600) ajánlotta, akinek fia, Pálffy Pál (1590–1653) nádor, a katolikus hit támasza volt, a szepeshelyi jezsuita gimnázium diákjai iskoladrámákat ajánlottak neki. Ő maga Malackán ferences kolostort, halála után özvegye Privigyén piarista rendházat és templomot alapított. Frangepán Anna Katalin (1625–1673), Kristóf húga, Zrínyi Péter felesége támogatta a horvát kaj nyelvjárású írókat, a *Putni tovaruš* (Velence, 1661) című [Útitárs] imakönyvet pedig szerzőként jegyezte.

A főúri udvarok a művelődési intézményrendszer fontos elemének, a könyvnyomtatásnak is otthont adtak. Bánffy Miklós alsó-lindvai birtokán talált menedéket Rudolf Hoffhalter műhelye, és itt jelent meg Kultsár György udvari prédikátor három műve. Sylvester János Újszövetség-fordítása nyomdai munkálatainak költségeit (1541) teljes egészében Nádasdy Tamás fedezte. Nádasdy Ferenc aktívan részt vett a korabeli hitvitákban, nyomdai kiadványai rávilágítanak a helvét–lutheránus és protestáns–katolikus hitvitákra. Thurzó György is támogatta a lutheránus nyomdákat. Esterházy Pál (1635–1713) könyvtárában jelentős helyet foglaltak el az általa felkarolt és patronált Mária-kultusszal kapcsolatos könyvek.

HUMANIZMUS, RENESZÁNSZ UDVAROK, PEREGRINÁCIÓ

A főúri udvarok kulturális központok is voltak. Az arisztokrata családok mellett a familiárisok gyermeküknek is lehetősége nyílt arra, hogy használják a könyvtárat, vándor humanistákkal, prédikátorokkal, nyomdászokkal találkozzanak, bekapcsolódjanak a korabeli kulturális és tudományos (nemzetközi) vérkeringésbe.

Uj Testamentum magyar nyelvű... (Sárvár, 1541.)

Az első teljes magyar nyelvű Újszövetség megszületése a Nádasdyak sárvári könyvkultúrájához kötődik. Sylvester János fordítása a latin és a korábbi magyar fordítások figyelembevételével Erasmus görög kiadása alapján készült. (Országos Széchényi Könyvtár, RMK I 15)

Kiemelkedő jelentőségű a Nádasdyak sárvári udvara és a Sárvár-Újszigeten kialakított lutheránus szellemiségű iskolája és nyomdája. Dévai Bíró Mátyást maga Melanchthon ajánlotta Nádasdy Tamás figyelmébe. Nádasdy érintkezésben állt Oláh Miklóssal és a korabeli humanizmus ismert alakjaival, például Ursinus Veliusszal és Jacobus PISOVAL, támogatta Melius Juhász Pétert és Tinódi Sebestyént. A Nádasdy-udvar protestáns exulánsoknak, Wolfgang Mangelburgnak és Gregor Gerbernek is otthont adott. Nádasdy Pál (?–1633) Wittenbergben tanuló magyar fiatalokat patronált.

Batthyány Boldizsár idején Németújváron járt David Chytraeus, Carolus Clusius, Elias Corvinus. Johann Manliusnak Németújváron huszonkét kiadványa jelent meg. A Bánffy család alsólvindvai birtokán élt Ráskai Gáspár és Nicolaus Mednicnski, Thurzó György reneszánsz udvarában Rimay János, Fanchali Jób János, Eliáš Láni, s ezt az udvart Szenczi Molnár Albert is felkereste. Révay Péter (1568–1622) levelezésben állt Justus Lipsiusszal és a hazai újsztoikus kör tagja lett.

OLVASMÁNYANYAG, CIVILIZATORIKUS TÖREKVVÉSEK

Általában elmondható, hogy az említett családok tagjainak többsége a császári udvar környezetében élő osztrák és cseh családokhoz hasonló műveltséggel bírt (humanista olvasmányok, a reformáció és ellenreformáció irodalma, irénikus irodalom, újsztoicizmus, politika-elméleti és hadtudományi könyvek).

A francia nyelv használatával a Batthyány-udvar jóval megelőzte a kelet-európai arisztokrata családokat. Batthyány Ferenc (1573–1625) a korabeli protestáns udvarok példáját követve beszerezte a wolfenbütteli udvari rendtartást, Batthyány Ádám könyvei között az erődítéstudományi irodalom is feltűnik. Zrínyi Miklós (1620–1664) legszívesebben olaszul olvasott és „aktív” használója volt könyvtárának, könyveit aláhúzogatta, összefirkálta, azaz „megjegyzetelte”.

Esterházy Pál (1635–1713) fraknoi könyvtára gyarapításakor különösen nagy figyelmet szentelt az építészettel, a vízművekkel és a szökökutakkal kapcsolatos művek beszerzésére, amit a kastélyaiban folyó építészeti munkálatok is igényeltek.

Jancz Vajkard Valvasor Európa minden jelentős kulturális központjában megfordult, még Afrikába is eljutott. Könyveinek többsége a legjelentősebb nyomdahelyekről (Frankfurt, Amsterdam, Párizs, Nürnberg, Velence, Bazel) származik, könyvtárában minden tudományág képviseltette magát.

Az arisztokraták műveltsége udvartartásuk számára is iránymutatásul szolgált. A Nádasdyak udvarában Perneszi György, Csányi Ákos; Zrínyi György (1598–1626) udvarában pedig Jóna István, Bánffy László

mellett Komlós Tamás voltak literátus tisztartók, jószágigazgatók.

„HABENT SUA FATA LIBELLI”

A főúri bibliotékáknak különböző sors jutott. A Batthyányak németújvári könyvtára a XVII. század 2. felétől eltűnt szemünk elől. Történetét levéltári dokumentumok alapján tudjuk rekonstruálni. Csak azok a könyvek kerültek elő, amelyeket a család valamelyik tagja közgyűjteménynek ajándékozott. A Révayak szklabinai könyvtára szétszóródott a Kárpát-medencében. A Bánffyak könyvtárát az általuk támogatott nyomda kiadványain keresztül kutathatjuk.

Az eredetileg a szlovéniai Bogenšpergben található Valvasor-könyvtárát Mikulich Ignác Sándor zágrábi püspök 1690-ben megvásárolta, és ma a Horvát Állami Levéltár épületében található.

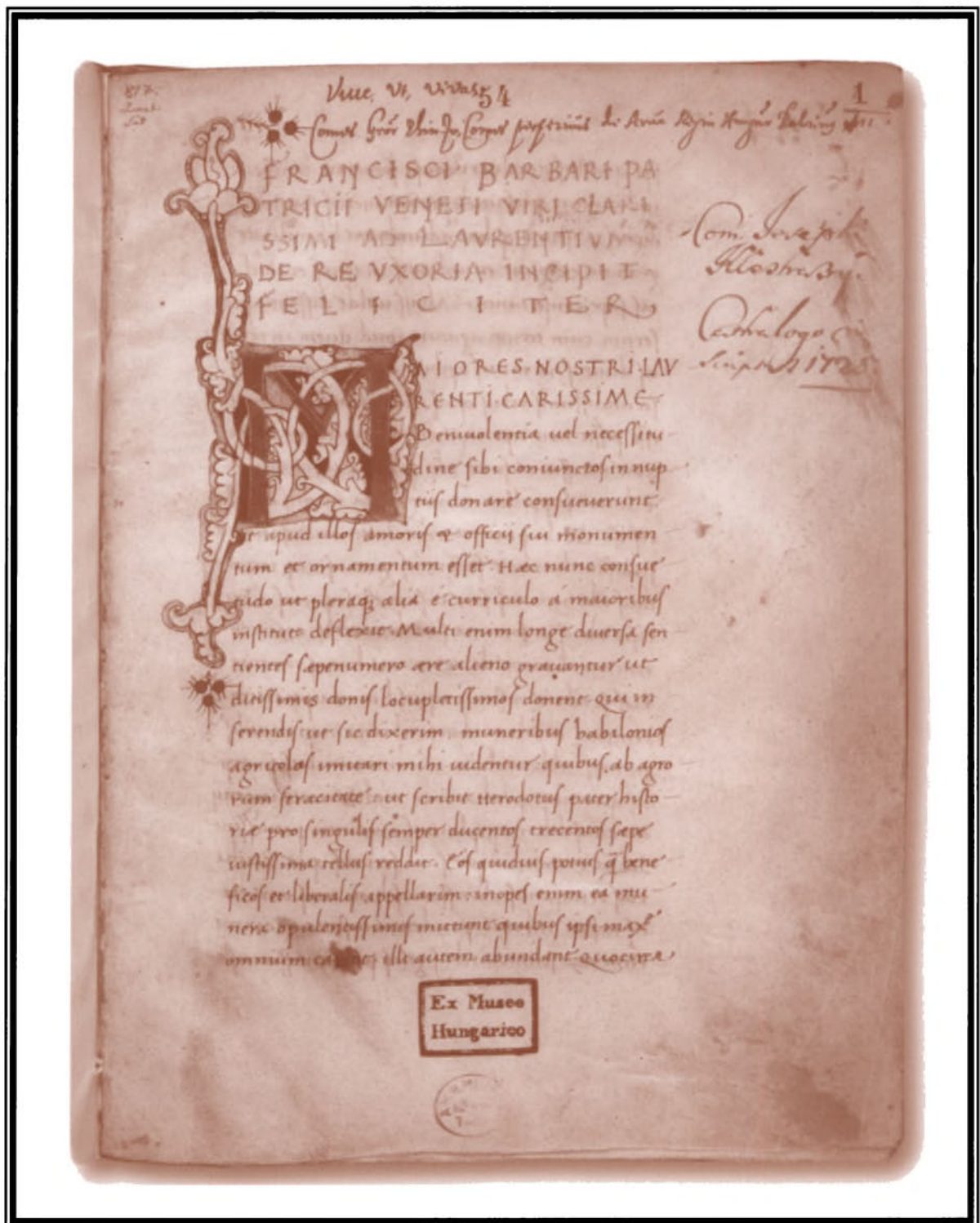
A császárellenes összeesküvés vádjával letartóztatott és kivégzett (1671) Nádasdy Ferenc pottendorfi könyvtárára többen vetettek szemet. A több mint ezer kötetes bibliotéka szétszóródott, alig 50 könyv került elő. Zrínyi Péter könyvtárát elkönfiskálták. A *Biblioteca Zrinianát*, amelynek nagy része az alapítótól, Zrínyi Miklóstól (1620–1664) származik, egy bécsi antikváriustól vásárolta meg a horvát kormány a XIX. század végén, így Zrínyi Miklós csáktornyai gyűjteményének kétharmada ma is látható Zágrábban a Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban.

Thurzó György nádor könyvtárának darabjai többek között az Esterházyak és az Illésházyak gyűjteményei-be kerültek be. A *Bibliotheca Esterhazyana* – Esterházy Miklós (1582–1645) és Pál (1635–1713) könyvtárát – Esterházy Pál a kismartoni ferences rendházra hagyta, onnan 1936-ban kerültek vissza a kismartoni kastélyba. Az Esterházy család többi tagja is komoly könyvgyűjteménnyel rendelkezett, ezeket 1862-ben Kismartonban egyesítették. Az Esterházy család négy évszázada gyarapodó bibliotékája Közép-Európa egyik legjelentősebb magántulajdonban lévő könyvgyűjteménye.

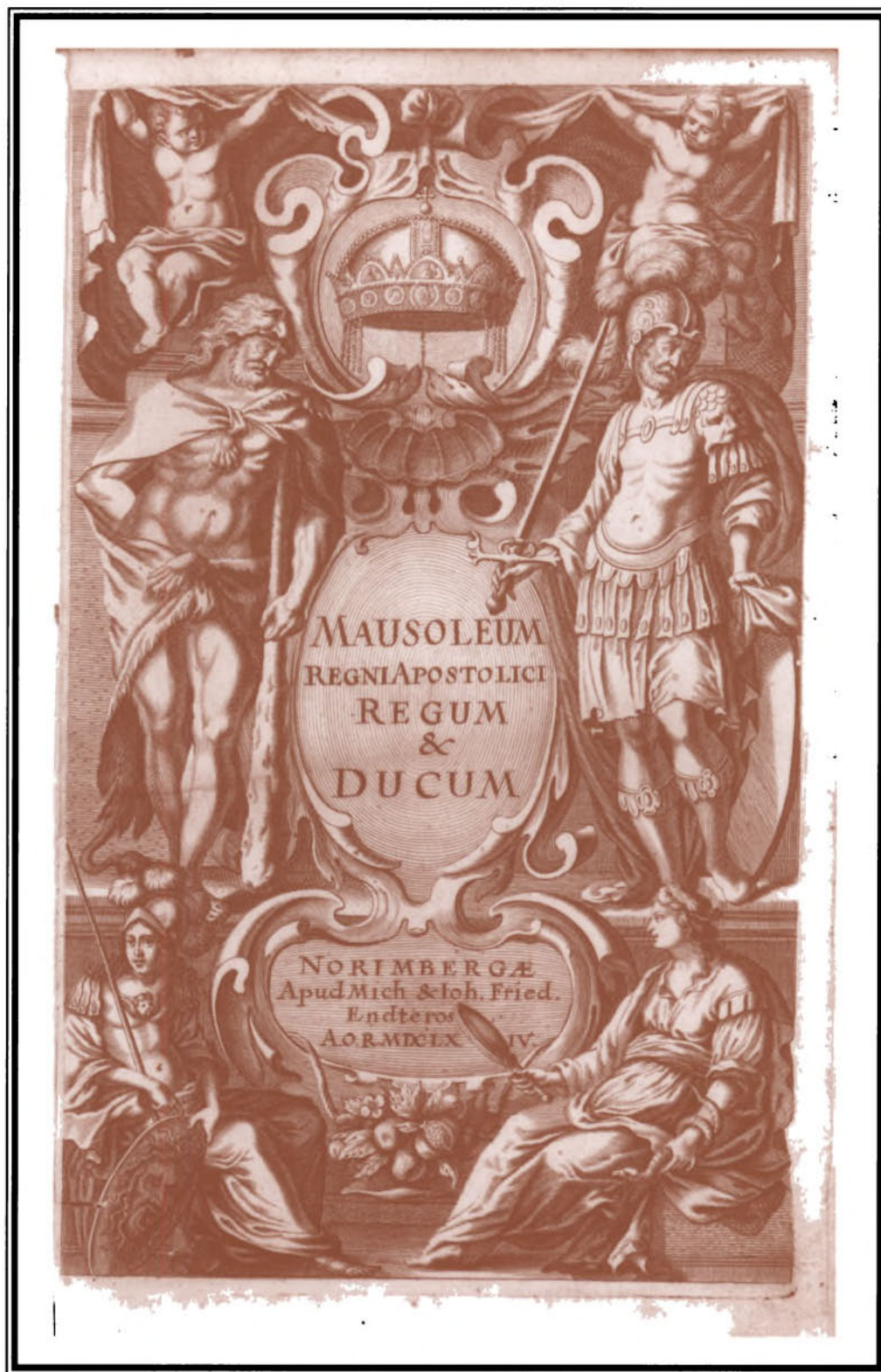
Illésházy István (1762–1838) a felmenői (pl. Gáspár, György, József, János és István) által a XVII. század eleje óta folyamatosan és tudatosan gyarapított családi gyűjteményt 1835-ben a nemzeti könyvtárnak ajándékozta.

A 2005 ősztől 2007 őszéig tartó vándorkiállítás helyszínei Zágráb, Pozsony, Túrócszentmárton, Budapest és Fraknó. A kiállítás katalógusa öt nyelven (magyarul, németül, horvátul, szlovákul és angolul) jelent meg 2005-ben.

EKLER PÉTER
ekler@oszk.hu

Francesco Barbaro: *De re uxoria*. A kódexet 1611-ben Náprágyi Demeter győri püspök küldte Thurzó Györgynek, később a Thurzó és Illésházy családok kapcsolatai révén az Illésházak könyvtárának részévé vált. Az első levél tetején Thurzó György (1567–?) bejegyzése („Vive, ut vivas...”), alatta Illésházy József (1700–1766) bejegyzése látható („Com. Josephi Illeshazy Cathalogo in scriptis 1728”). (Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 294)

Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum & primorum militantis Ungariae ducum... (Nürnberg, 1664.) Magyarország rendjeinek ajánlott művével Nádasdy Ferenc az önálló magyar királyság eszméjét propagálta. A mű a múlt királyairól és vezéreiről szóló német és latin nyelvű dicsőítő verseket tartalmaz.
(Országos Széchényi Könyvtár, RMK III 2254)

Kulcsár György: *Az halálra való készületről rövid tanosság...* (Alsólindva, 1573.)
 Az evangélikus elmélkedéseket Kulcsár György alsólindvai Bánffy Miklósnak ajánlotta.
 Kulcsár a Zala megyei Alsólindván evangélikus lelkész és Bánffy Miklós udvari papja volt.
 (Országos Széchényi Könyvtár, RMK I 96)